

Левицький В. В.

КОНЦЕПЦІЇ ФАШИЗМУ

У статті розглянуто концепції фашизму та похідних від нього рухів. Зроблено спробу проаналізувати і порівняти найбільш продуктивні теорії, передовсім західних дослідників (Стенлі Пейна, Дейва Рентона, Умберто Еко та ін.), показати зв'язок відповідних понять і їхнє місце у фашистських студіях. Також акцентовано увагу на найбільш фундаментальному рівні фашизму, який часто ігнорується, а саме ненависті.

Ключові слова: фашизм, нацизм, націоналізм, тоталітаризм, режим, культура, політика.

У передмові до статті Т. Нестерової «Фашистська містика: релігійний аспект фашистської ідеології» О. Бокшицький розглядає фашизм як ненависть – до чужого, слабкого, такого, що заважає, тобто до чого завгодно, що так чи інакше нам не догоджає. Це, своєю чергою, свідчить про істинний початок фашизму ледь не з появи людства: «Платон ненавидів поетів і художників, християни – язичників і єретиків, романтики – філістерів, Ленін – інтелігентів і селян, Гітлер – євреїв» [2]. Чи можна позбутися ненависті (чит. фашизму)? Запитання риторичне. До фашизму були готові, тому що готуватися не треба було. Фашизму в його класичному розумінні не могло не бути: в ті часи сильних потрясінь це була цілком природна відповідь. Відповідь, яка давала радикальне розв'язання наболілих проблем. Утім, наприклад, Борис Кагарлицький не заглиблюється настільки, вважаючи, що фашизм виходить не з ксенофобії, расизму, нетерпимості тощо, а з кризи капіталістичної системи, ліберальної економіки [5], коли радикальні рухи (і праві, і ліві) стають ідеальною схемою когнітивного картографування «маленької людини». Так можна було б сказати коротко.

За найближчого розгляду, звісно, фашизм не дорівнює ненависті. Не тільки. Проте однією з його головних характеристик є, метафорично, «ліцензія на гіпертрофовану ненависть»¹. Для більш детальної дефініції фашизму не в останню чергу нас цікавить як самоопис режиму, так і концепції дослідників. Більше того, важливим стає розрізнення термінів «фашизм» і «нацизм». Так, незважаючи на «антисоціалізм» фашизму, загальновідомо, що Муссоліні до кінця життя вважав себе соціалістом. Отже, з цього погляду фашизм і нацизм можуть перетинатися.

¹ У контексті нацизму Франсуа Фельє вважав сутністю цього режиму «узаконене вбивство під прикриттям науки».

Велика радянська енциклопедія називає націонал-соціалізм «ідеологією німецького фашизму» [11, с. 362], що, в принципі, дає нам двояке трактування, адже в нашому розумінні націонал-соціалізм, хоч і відрізняється від італійського фашизму, загалом є однією з форм фашизму, що цілком можна назвати «німецьким фашизмом». Також вказується на роль капіталу і те, що «включення терміна “соціалізм” в офіційне найменування фашистської доктрини стало вираженням прагнення ватажків фашизму шляхом грубої демагогії привернути до себе трудящі маси» [11, с. 363]. Це визначення в радянському стилі, однак воно не є дуже далеким від реальності. Надалі націонал-соціалістична партія називається фашистською, внаслідок чого ми переконуємося, що автори не роблять чіткого розмежування. Але, на нашу думку, краще все ж таки розрізнити те, що Дейв Рентон назвав «своєрідною формою реакційного масового руху», яка несла в собі ядро ідеології [17, с. 3], і похідні рухи. У такому ж ключі міркував Умберто Еко. Для нього нацизм унікальний: «Ми не можемо назвати нацизмом гіперкатолічний фалангізм Франко, бо нацизм відрізнявся глибинним язичництвом, політеїзмом і антихристиянством, або це був не нацизм». А ось фашизм дає поле для «гри» [12].

Отже, на цьому етапі зупинимося на чіткому положенні, яке незабаром буде доповнено: фашизм – первинна ідеологія; націонал-соціалізм народжений у вирі різних політичних течій та ідеологій, зокрема фашизму (це ж справедливо і щодо франкізму). Також зробимо деякі проміжні висновки: самоопис режимів не означає реальний стан справ; фашизм можна розглядати вузько і широко, в останньому випадку і в певних дослідницьких умовах він може замінити термін «нацизм».

Характеристики фашизму – давній предмет суперечок. Вони створюють ту проблему, на яку ми вже вказали: пошук «фашистського мінімуму» найчастіше означає розгляд саме програмних позицій фашизму, автономних від реального стану справ [20, с. 2]. Тут і потрібна робота культуролога, який поєднує суміжні дисципліни для вивчення фактичної людської практики.

Повертаючись до У. Еко, треба сказати, що він дав відомий список ознак фашизму (під назвою «ур-фашизм», тобто вічний фашизм). Ур-фашизм – поняття досить широке. Це транс-історичний і транскультурний феномен, який може існувати і в політиці, і у філософії, і в мистецтві [3]. Крім того, він може розглядатися як на індивідуальному рівні, так і груповому. Тобто ур-фашизм – це концептуалізація того, про що ми говорили на самому початку: ненависть, яку неможливо винищити², плюс контекст, у якому ми про неї говоримо (фашизм у ХХ столітті).

За У. Еко, навіть одного пункту з його списку ознак фашизму (культ традиції, неприйняття модерну, дія заради дії, неприйняття критики, расизм, фрустровані середні класи, націоналізм, надумані вороги і необ'єктивна їх оцінка, антипацифізм, презирство до слабкого, культ смерті, культ мужності, квалітативний популізм, новомова) [12] достатньо, щоб він «замаячив» на горизонті. Твердження не спірне, але безглузде: над нами перманентно висить загроза фашизму, глибинним фундаментом якого незмінно є ненависть. Тому краще говорити не про «фашистський мінімум», а про той чи інший ступінь фашизму. Так, тоді ми стверджуємо, що будь-який політичний режим апіорі є фашистським, але кожен має різну близькість до його консолідованої форми. Щоправда, в такому разі «фашизм» стає словом-пустушкою, в яке можна вкласти все, і предмет нашої роботи стає як мінімум темою іншого дослідження, як максимум – неосязним: «Здається, що слово “фашизм” практично позбавлене всякого сенсу» [15].

А тепер продивимося для контрасту ознаки фашизму, виокремлені Стенлі Пейном [16]:

- 1) створення націоналістичної авторитарної держави;
- 2) державно регульована економіка;
- 3) бажання змінити стосунки своєї нації з іншими силами;
- 4) антиматеріалізм.

На нашу думку, подібна характеристика занадто широка, навіть за умови збігу всіх чотирьох пунктів слово «фашизм» проговорюється насилу.

Олександр Тарасов у своїй статті «Фашизмів багато. І чим далі, тим вони все менше відрізняються від “звичайного капіталізму”» обов'язковими ознаками фашизму називає антикомунізм, мілітаризм, ксенофобію, расизм, націоналізм, елітаризм, культурний примітивізм [8].

На наш погляд, Джордж Орвелл краще зрозумів проблему визначення фашизму. За його словами, він чув, що «фашизм» застосовували «до фермерів, продавців, соціального кредиту, корпоративної дисципліни, полювання на лисиць, кориди, Комітету-1922, Комітету-1941, Кіплінга, Ганді, Чан Кайші, гомосексуалізму, виступів Прістлі, молодіжних хостелів, астрології, жінок, собак і до бозна-чого» [15]. Слово «фашизм» тут можна замінити словом «bully» («хуліган»). Сюди ж можна було приписати і «екофашизм», «фашизм здоров'я», «економічний фашизм», і особливо «ісламофашизм» – термін, який Джордж Буш ужив у серпні 2006-го на прес-конференції, журналіст Крістофер Хітченс поширив, а Уолтер Лакер, по суті, розробив, сказавши, що «радикальні форми політичного ісламу» можуть бути майбутнім фашизмом [14, с. 260]. Незважаючи на те, що в усій цій «купі» величезна кількість відмінностей, на думку Орвелла, люди цілком свідомі того, що таке фашизм. Звісно, фашизм – це і політичні системи, і економічні, утім, водночас це щось «жорстоке, безпринципне, звержене, мракобісне, антиліберальне і спрямоване проти робітничого класу» [15]. Можна сказати більш абстрактно: фашизм – це щось явно негативне, що приписується комусь чи чомусь протилежному нам або нашим поглядам і має конотації несправедливості, зловживання владою і силою [19].

Роджер Гріффін у своєму есе різко виступив проти такого змішування, нарікаючи на недостатню компетентність дослідників і студентів. Особливо наголошувалася тема важливості розмежування ісламу як такого та ісламізму (так само як і християнства та інквізиції) [14, с. 261]. Звісно, в чомусь Р. Гріффін має рацію, але, за такою логікою, фашизм теж «не такий уже поганий» сам по собі. Зрештою, знову осмислюється верхній рівень, а фундамент – ненависть – відкидається як не плідний, адже таким чином втрачається особливий предмет дослідження. Нашому баченню суголосний Дейв Рентон, який вважає, що «Роджер

² Саме бажання знищити фашизм є проявом фашизму.

Гріффін, Стенлі Пейн та Зів Штернхелл» і багато інших дослідників радше розглядають «інтелектуальний фашизм» як зібрання ідей, а не реальну практику Муссоліні, Гітлера та інших, що в підсумку і робить фашизм більш позитивним [17, с. 1], що цілком можливо, але лише на папері: «Було б помилкою приймати мову політичних діячів за чисту монету. Формальні заяви будь-яких лідерів треба зіставляти з практикою» [17, с. 18].

Наприклад, у своїй праці «The Nature of Fascism» Р. Гріффін переосмислив багато підходів до визначення фашизму, у результаті назвавши його «палінгенетичним ультра націоналізмом» [10], що абсолютно незастосовно в нашому підході. З іншого боку, він додав дуже цінне зауваження: фашизм виникає під час занепаду культури, закликаючи «маніакально-песимістичну» віру в катарсис за допомогою краху суспільства. Таким чином, не збереження минулого, а створення нового майбутнього, нової людини є однією з цілей явно фашистського режиму [10], а це вже ставить під сумнів визначення нацизму як особливої гілки фашизму: нацизм тут є лише особливою реакцією на занепад німецької культури [1]. Р. Гріффін послуговувався, по суті, ідеальними типами Вебера, що дозволяють йому порівнювати набір емпіричних прикладів зі штучним зразком [20, с. 11].

Отже, визначень і характеристик багато. Доходить навіть до того, що фашизм називають «чоловічим гомосексуальним рухом» [7]. Дехто концентрується на психологічному аспекті авторитарної особистості у фашизмі, інші йдуть за веберіанською традицією вже зазначеного занепаду буржуазії, ідеалістичні теорії досліджують міфотворчість та ідеологію фашистів, структуралісти розглядають занепад економіки, одні кажуть, що є загальний фашизм, інші виключають з італійського фашизму нацизм, з одного боку, дивляться на фашизм як на культуру, з другого – як на «маніфестацію тоталітарної політики» [17, с. 18–19]. До стандартних пояснень також входить те, що фашизм з'явився в атмосфері хаосу, невизначеності, розчарування і бунту, що охопили світ у 1919 р. Успішна комуністична революція в Росії і зростання міжнародного комуністичного руху змусили встановлений порядок панікувати. Багато хто думав, що потрібна була сила, щоб виправити ситуацію і зупинити революційне насильство [18].

Усе це справедливо може підвести нас до тези, що «фашизмів багато» і шукати значення

фашизму немає сенсу, як вважав Пол Хейс [17, с. 19]. Так, Олександр Тарасов стверджує, що завжди був і є цілий набір різних «фашизмів» і «тоталітаризмів», майже не пов'язаних між собою [8]. Та ж «класична» трійця (італійський фашизм, німецький нацизм й іспанський франкізм) має низку схожих характеристик, наприклад, масовість, але далі йдуть відмінності: нацизм: міський середній клас, технократична військова держава, фінансування промисловим капіталом, містика, язичництво, расизм; фашизм: сільський середній клас, патерналізм, корпоративізм, фінансування сільськогосподарським капіталом, революція як превентивний акт; франкізм: ще більша опора на сільський середній клас, підтримка феодалною елітою, патріархально-монархічна держава, войовничий католицизм, революція як спосіб повернути колишню велич [8].

Між рухами були конфлікти. Так, у 1934 р. нацисти вбили канцлера Австрії Е. Дольфуса, розгромивши в підсумку австрофашистів (хеймеровців). У 1944 р. угорські нацисти (нілашисти) скинули прихильників італійського фашизму хунгаристів. Громадянська війна в Румунії була результатом протистоянь між прихильниками італійського фашизму і нацизму. Португальський салазарівський фашизм був вельми штучним: консервативна еліта за допомогою армії захоплює владу, а потім починає підлаштовувати суспільство під фашистські інститути. У Франції був франсизм (італійський фашизм), Французька народна партія (нацизм), «кагуляри» (франкізм), «Аксьон франсез» (близький до монархо-фашизму) [8].

Отже, проблема складна. Як бачимо, фашизм зазвичай комбінує націоналізм, мілітаризм, міф про відновлення. Але при цьому теоретичного ядра не існує, адже завжди є напруга між елітизмом і популізмом, антикапіталізмом і антисоціалізмом, політичним і культурним націоналізмом. Так, наприклад, Деніел Вудлі вказує, що у фашизмі, який, по суті, вийшов з капіталізму, відбувається апеляція до робітників як до міфічного колективного, коли замість реальної емансипації відбувається естетизація робітничого класу («робота звільняє») і симуляція співпраці класів [20, с. 2].

Іноді фашистським називають «сталінізм» або ж і весь період існування Радянського Союзу. Проте з багатьох аспектів це неправомірно. Але навіть якщо відкинути «ненависть», то є багато спільного між політикою Радянського Союзу і фашизмом. Наприклад, за ознаками У. Еко: неприйняття критики, расизм, надумані

вороги і необ'єктивна їх оцінка, антипацифізм, культ мужності, новомова³.

У наших спробах визначити фашизм також варто припустити, на думку Деніела Вудлі, що найважливішою його передумовою та умовою є ірраціоналізм, відповідь на занепад, який парадоксально приймає декадентські риси, які сам же намагається перемогти [20, с. 14]. Також явною є уніфікація культури і політики (сам акт, а не конкретні варіанти).

Уже згаданий Джордж Орвелл ще далекого 1944 року, коли політичний фашизм був у найпотужнішій фазі, дуже добре розумів, що помістити в одні політичні рамки Німеччину і Японію, які мали фашистські держави, неможливо. Проте, за Орвеллом, ми всі розуміємо, що мається на увазі, коли говорять «фашизм» [15]. На думку Орвелла, «не було жодної політичної партії чи організації будь-якого типу, які не

були б затавровані як фашистські за останні десять років» [15].

Однак уже згаданий Роджер Гріффін заявляв, що нині консенсус є серед того, що називається «fascist studies» – розгляд фашизму як будь-якої іншої ідеології, про що так само говорив Роджер Ітвел, стверджуючи, що режимом фашизм бути не може, тому що режимів було два [17, с. 19] (а то й більше). Підсумкова дефініція фашизму в «новому консенсусі», яку дав Роджер Ітвел, така: «Ідеологія, яка прагне здійснити відродження на основі цілісного загальнонаціонального радикального Третього Шляху, яка в практиці фашизму зазвичай підкреслювала стиль, особливо дію і харизматичного лідера, більш ніж детальну програму, і здійснювала “маніхейську демонізацію її ворогів”» [17, с. 19]. На думку Андреаса Умланда, ідеї Пейна, Ітвела, Гріффіна та інших авторів являють собою ядро цього консенсусу серед західних дослідників фашизму [10]. Утім, навіть цей консенсус вважається частковим [13, с. 1].

³ Славою Жижек вважає, що сталінські чистки були навіть більш ірраціональні, ніж фашистське насилля. Див. [4].

Список літератури

1. Блэмирес К. П. Рец. на: Fascism Past and Present, West and East. An International Debate on Concepts and Cases in the Comparative Study of the Extreme Right. With an afterword by Walter Laqueur // Soviet and Post-Soviet Politics and Society / ed. by Dr. Andreas Umland. Stuttgart, 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politex.info/content/view/291/30>. – Назва з екрана.
2. Бокшицкий А. [Электронный ресурс] / А. Бокшицкий. – Режим доступа: <http://ec-dejavu.ru/f/Fascism.html>. – Загл. с экрана.
3. Вечный фашизм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cargocollective.com/nullmagazine/VECNYYI-FASIZM>. – Загл. с экрана.
4. Жижек С. Два тоталитаризма [Электронный ресурс] / Славою Жижек. – Режим доступа: <http://left.by/archives/1640>. – Загл. с экрана.
5. Кагарлицкий Б. Фашизм для собственного пользования [Электронный ресурс] / Б. Кагарлицкий. – Режим доступа: http://scepssis.net/library/id_664.html. – Загл. с экрана.
6. Карпи Г. Тысячи лиц итальянского тоталитаризма. Последние новости с родины фашизма [Электронный ресурс] / Г. Карпи. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2002/22/kar.html>. – Загл. с экрана.
7. Райх В. Психология масс и фашизм [Электронный ресурс] / В. Райх. – Режим доступа: <http://psycho.org.ua/txt/reich/reich005.htm>. – Загл. с экрана.
8. Тарасов А. Фашизм много. И чем дальше, тем они все менее отличимы от «обычного капитализма» [Электронный ресурс] / А. Тарасов. – Режим доступа: http://scepssis.net/library/id_523.html. – Загл. с экрана.
9. Марков А. Рец. на: Федь Ф. Хайдеггер: анатомия скандала [Электронный ресурс] / А. Марков ; пер. с фр. В. Ю. Быстрова. – СПб. : ИД «Владимир Даль», 2008. – Режим доступа: <http://www.russ.ru/layout/set/print/Kniga-nedeli/Nashel-vremya-na-politiku>. – Загл. с экрана.
10. Уmland А. Современные концепции фашизма в России и на Западе [Электронный ресурс] / А. Уmland. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/5/umland.html>. – Загл. с экрана.
11. Фашизм // Большая Советская Энциклопедия : в 65 т. Т. 41 / гл. ред. О. Ю. Шмидт. – М. : Советская Энциклопедия, 1939. – С. 362–364.
12. Эко У. Вечный фашизм [Электронный ресурс] / У. Эко. – Режим доступа: <http://nationalism.org/library/science/ideology/eco/eco-ur.htm>. – Загл. с экрана.
13. Blamires C. World Fascism: A Historical Encyclopedia / C. Blamires. – California : ABC-CLIO, 2006. – 750 p.
14. Griffin R. Debate on Fascism: What Fascism is not and is. Thoughts on the Re-Inflation of a Concept / R. Griffin // Fascism: Journal of Comparative Fascist Studies, 2 / ed. Madelon de Keizer. – Leiden : Brill Academic Publishers, 2013. – P. 259–261.
15. Orwell G. What is Fascism? [Electronic resource] / G. Orwell. – Mode of access: http://orwell.ru/library/articles/As_I_Please/english/efasc. – Title from the screen.
16. Payne S. Fascism: Comparison and Definition [Electronic resource] / S. Payne. – Mode of access: <https://bonald.wordpress.com/book-reviews-history/fascism-comparison-and-definition>. – Title from the screen.
17. Renton D. Fascism: Theory and Practice / D. Renton. – London : Pluto Press, 1999. – 150 p.
18. The Red Phoenix. Fascism: Origins and Ideology [Electronic resource]. – Mode of access: <http://theredphoenixapl.org/2011/02/01/fascism-origins-and-ideology/>. – Title from the screen.
19. Tucker R. Us vs. Them: On the Meaning of Fascism [Electronic resource] / R. Tucker. – Mode of access: <https://sites.google.com/site/onedemocraticstatesite/Home/today-s-headlines/us-vs-them-on-the-meaning-of-fascism-by-roger-tucker>. – Title from the screen.
20. Woodley D. Fascism and Political Theory: Critical Perspectives on Fascist / D. Woodley. – New York : Routledge, 2010. – 276 p.

V. Levytskyi

CONCEPTS OF FASCISM

The author tries to answer the question what fascism is, on its fundamental level. The answer is somewhat trivial: it is contempt. However, contempt is not a product of the twentieth century. It pursues humanity almost from the beginning of the world. Therefore, even if this level is fundamental, fascism is not only contempt. Speaking about the twentieth century fascism, we mean a particular form of contempt: consolidated, legitimate, and aestheticized.

The first issue here is the distinction between fascism and Nazism. Depending on the purpose of researchers, the terms may be interchangeable, as well as discrete. The author concludes that the standard approach can be the primacy of fascism as the original political movement, whilst National Socialism can be considered a derivative movement. After all, they used different resources and were forms of different driving forces and ideas.

Secondly, we give a number of different definitions and characteristics of fascism. For instance, we refer to the classical theory of Umberto Eco, approaches of Stanley Payne and Roger Griffin. The most accurate observation is considered to be the one from George Orwell. He clearly felt the ambiguity of the word "fascism": it is the word applicable to any sphere of human life.

Some more extravagant concepts are also mentioned, such as eco-fascism, economic fascism, fascism of health, and even islamofascism (the term that was introduced by George W. Bush in the year of 2006). The latter was criticized by Roger Griffin. He believed that Islam and fascism had too little in common to be conceptualized together. Griffin himself defined fascism as "palingenetic ultranationalism."

Finally, it appears that fascism cannot be defined so easily, since there were too many fascist movements. The facts prove it: various fascist and national-socialist movements often fought against each other, and their programs advocated for different ideas.

However, "final definitions" by Cyprian Blamires and Roger Eatwell are provided to complete the picture of fascist studies.

Keywords: fascism, nazism, nationalism, totalitarianism, regime, culture, politics.

Матеріал надійшов 21.03.2016